

COAC

arquitectes.cat

Publicat a COL·LEGI D'ARQUITECTES DE CATALUNYA (<http://arquitectes.eu>)

Inici > Revista de Corresponsals: El racó de l'arquitectura social a São Paulo

Cantinho do Céu - São Paulo - Boldarini Arquitetos © Foto: Fabio Knoll

La protecció social de São Paulo davant la pandèmia passa necessàriament per la col·laboració entre la societat civil organitzada i el poder públic o, en altres paraules, gràcies a la societat i malgrat els seus polítics. El tancament dels comerços de carrer i dels centres comercials ha empitjorat la situació dels habitants més vulnerables. Al darrer cens realitzat per l'ajuntament l'any 2019 hi apareixen un total de 24.344 persones en situació de màxima vulnerabilitat, de les quals 11.693 estaven acollides i la resta, 12.651, dormien al carrer. A São Paulo s'han ampliat les mesures d'assistència directa, s'han repartit al voltant de 330.000 caixes amb productes alimentaris de primera necessitat i s'han creat nous punts de subministrament d'aigua amb lavabos i safaretsjos.

En un altre nivell de vulnerabilitat social hi ha la població que viu en situació precària als marges de la ciutat, en assentaments irregulars, ocupats il·legalment de manera espontània, també coneguts com a favelas. Dins l'Àrea Metropolitana de São Paulo hi ha registrades 1.715 ocupacions il·legals, amb prop de 391.000 domicilis i uns dos milions d'habitants, que representen l'11% de la població de la Gran São Paulo en situació de vulnerabilitat social.

Si bé Rio de Janeiro és la ciutat coneguda tradicionalment per les seves favelas, a São Paulo hi ha dues de les majors favelas del país, tant en territori ocupat com en habitants. Paraisópolis, amb un cens de 42.826 habitants, vivint en 13.071 domicilis registrats, dels quals 11.612 (88,8%) estan connectats a la xarxa de clavegueram, i Heliópolis, amb un cens de 41.118 habitants, vivint en 12.105 domicilis registrats, dels quals 11.415 (94,3%) estan connectats a la xarxa de clavegueram. En algun moment el ritme pausat i gelatinós de l'administració pública s'ha posat d'acord amb l'accelerada transformació de la favela, permetent les intervencions per millorar les infraestructures urbanes i la seva consolidació dins la ciutat.

L'acció de la pandèmia a São Paulo ha deixat paleses com a mínim dues reaccions: d'una banda l'escassa preparació dels dirigents polítics per orientar amb fermesa i claredat als paulistans; d'altra banda, la gran capacitat d'aquestes comunitats titllades de precàries per adaptar-se i organitzar-se ràpidament. Paraisópolis és un clar exemple. Una de les majors favelas del país ha sabut crear en temps rècord una estratègia eficaç per protegir la seva població de l'impacte de la pandèmia. Quan l'índex de mortalitat és 10 vegades major als barris més pobres, Paraisópolis ha assolit valors de 22 per cent mil habitants, menys de la meitat de la mitja municipal i molt per sota de la mitja de la resta de zones pobres de la perifèria. L'experiència adquirida en la lluita contra epidèmies tradicionals com el dengue o el xarampió han ajudat a crear una organització capaç de detectar ràpidament els veïns contagiats i aïllar-los en un centre d'acolliment, de contractar un servei d'ambulàncies amb equips mèdics i fins i tot d'aconseguir gran quantitat de tests Covid.

Per molt que es vulgui vendre com una xacra social, la favela neix, creix i es desenvolupa a partir de forces físiques i culturals sorgides de les relacions humanes més espontànies. La favela es regeix per un ordre intern molt fort, oposat al caos que sovint aparenta. És un ambient reglat, arcaic i ancestral que respon a les formes més bàsiques de relació interpersonal. Fins a l'aparició del narcotràfic i les bandes mafioses, la favela era una

organització sense castes, un sistema més natural i sostenible que el sistema urbà tradicional de carrer, illa, parcel·la i edifici. Un sistema vital quasi perfecte que estimula les relacions personals i el sentiment de pertinença. Tret dels problemes derivats de la manca d'infraestructures i de la delinqüència, es podria definir com un sistema de vida totalment sostenible.

La funció social de l'arquitectura adquireix sens dubte un punt de màxima expressió quan parlem d'intervencions en zones precàries, marginals i socialment vulnerables de São Paulo. La formació en arquitectura i urbanisme aporta capacitat per llegir el lloc, per acostar-se i allunyar-se, per adaptar-se a diferents escales, per gestionar els objectius més amplis i els sentiments més particulars. L'any 1941, durant la gran guerra europea, Brasil celebrava el seu Primeiro Congresso Brasileiro de Urbanismo, on es va definir una metodologia clara d'intervenció a les favelas. Més de mig segle després, a la 8a Mostra Internacional d'Arquitectura de la Bienal de Veneza de l'any 2002, els arquitectes brasilers s'hi van presentar amb l'exposició que portava per títol: "Favelas Upgrading: la ciutat com integració dels barris i espais de residència".

Els arquitectes i urbanistes paulistans que accepten el repte de coordinar una intervenció urbana en una àrea marginal ocupada de manera irregular però ja consolidada, en un entorn social en situació de precarietat i vulnerabilitat, estan disposats a arremangar-se i a enfangar-se, a escoltar els representants de la comunitat i a apropar-se a la simplicitat de les seves reclamacions. A treballar cos a cos i a guanyar-se la confiança dels veïns. La seva formació els capacita per entrar en el detall, en la distància curta, a identificar-se amb els problemes domèstics reals i a oferir solucions pràctiques. A tenir paciència per encaixar els projectes amb molta cura i a no subestimar el coneixement popular sobre el destí de cada raconet públic del barri.

Aquesta funció social dels arquitectes sovint acaba derivant en fer de mediadors entre els diferents agents que intervenen, els de les polítiques públiques, els dels serveis socials, les enginyeries i els habitants afectats. Abans però, els arquitectes han hagut d'identificar els problemes tècnics de les construccions existents que representen màxim risc, les que afecten de manera directa a la mobilitat i circulació, les que presenten risc per esllavissaments o les aixecades irregularment sobre infraestructures o en zones inundables. Han analitzat les carències en infraestructures, l'abast de la precarietat urbana, les prioritats i les intervencions més urgents, sense oblidar les preexistències dels habitants, tractant de minimitzar els efectes col·laterals i els costos. Amb tota aquesta informació es decideixen les inevitables exclusions.

El projecte pensat de comú acord tant amb les institucions com amb la comunitat de veïns, establint un sistema participatiu en el procés de desenvolupament dels objectius amb el paper mediador de l'arquitecte, esdevé un conjunt de decisions consensuades on les temudes exclusions poden resultar menys traumàtiques per a la comunitat. Cal tenir en compte que en els assentaments ja consolidats algunes famílies han conviscut juntes al llarg de diferents generacions. A força de conversar amb els veïns, els arquitectes van descobrir els mapes afectius tan particulars d'aquestes comunitats que mereixen certa atenció a l'hora, per exemple, de ser desplaçats a altres habitatges pel sistema de sorteig.

La intervenció de millora urbana i creació del parc lineal al complexe "Cantinho do Céu" (Raconet del Cel), coordinada per l'equip de l'estudi Boldarini, és un bon exemple de com aquesta funció social dels arquitectes pot conduir amb èxit, reconegut internacionalment, una situació prou complicada inicialment i que afectava la vida de moltes famílies. El complexe

¿Cantinho do Céu? està situat dins la regió de Grajaú, a la zona sud de São Paulo, dins el districte de Capela do Socorro. L'assentament es va iniciar a la dècada dels 80, arribant a ocupar una àrea de 156 hectàrees amb prop de 5.000 parcel·les en una franja de 7 km al llarg dels marges del pantà de Billings.

L'embassament de Billings és una de les majors reserves d'aigua de la regió metropolitana de São Paulo. Limita a l'oest amb la conca del riu Guarapiranga i al sud amb la Serra do Mar, rebent aigua de gran nombre de rius i rierols entre els quals destaca el Rio Grande o Jurubatuba. Inicialment pensat per l'enginyer nord-americà Kenney Billings per enviar aigua a gran velocitat fins a la central hidroelèctrica de Cubatão, degut al gran creixement de la ciutat, aquest gran embassament va ser utilitzat també per subministrar aigua de consum i, en conseqüència, tot el seu entorn va quedar inclòs en el programa de fonts que vetlla pel manteniment de la producció i la qualitat de l'aigua.

L'any 2005 el Ministeri Públic va emetre un requeriment a l'Ajuntament de São Paulo per desallotjar 10.000 famílies de l'assentament del ¿Cantinho do Céu? que ocupava l'àrea protegida ambientalment als marges del pantà i comprometia seriosament la qualitat de l'aigua. L'ajuntament va haver d'intervenir per millorar les infraestructures urbanes i condicionar tota la franja protegida. Juntament amb l'equip d'arquitectes es va decidir treballar en una proposta equilibrada entre la protecció ambiental de l'aigua i la funció social que representa el manteniment d'un assentament consolidat al llarg de dècades.

La capacitat de l'equip d'arquitectes per llegir el lloc i entendre que en la proximitat a l'aigua hi havia la clau de la intervenció i no la causa del conflicte, amb una visió específica de les potencialitats dels marges, explorant les possibilitats d'aproximació dels habitants a l'aigua, va permetre crear un gran parc lineal com una seqüència d'espais públics entre el renovat sistema viari i el pantà. Degut a la seva gran extensió el projecte es va executant per fases. L'any 2011 s'assoleix el 90% de les obres d'infraestructura urbana i l'any 2012 s'entrega 1,2 km de parc lineal amb un èxit espectacular d'apropiació per part de la comunitat i un impacte molt positiu en els vincles dels habitants amb el barri i amb el pantà. El reconeixement li arriba mitjançant el decret municipal que crea i denomina el Parque Municipal Cantinho do Céu.

Julián Muñoz Courtier, arquitecte corresponsal del COAC a São Paulo, Brasil
Juliol 2020

[1]

Tornar

[2]

Copyright@ Col·legi d'Arquitectes de Catalunya : <http://arquitectes.eu/ca/mon/raco-arquitectura-social-sao-paulo>

Links:

[1] <http://arquitectes.eu/ca/printpdf/printpdf/23145>

[2] <http://arquitectes.eu/ca/javascript%3Ahistory.back%281%29>